

*Владислав БЕЗПАЛЬКО,
Іван КУЗЬМІНСЬКИЙ*

Витоки та функціонування музичного цеху міста Степань у світлі нових джерел

Серед значного масиву різнорідних документів XVI-XVIII століть, що стосуються музичної спадщини Волині, нами не було виявлено жодної згадки про містечко Степань [17; 9; 10; 11; 13; 14; 2; 1]. Найстарша відома нам документальна згадка про місцевий музичний цех датується 1835 роком. Документ був представлений у розвідці кінця XIX століття «Цеховые братства в местечке Степани» етнографа та історика-краєзнавця Федора Кодринського, який, до слова, народився у Степані [8, с. 90]. У документі вказано, що 1835 року від двох цехів, а саме ткацького та музичного, на користь місцевого римо-католицького костелу було прийнято чотири (4) фунти жовтого воску та двадцять шість (26) грошів [8, с. 90]. Спираючись на це джерело, Федір Кодринський припустив, що музичний цех, як і ткацький, був утворений значно раніше. Підставою для припущення стало відсилення на «ерекцію» від 5 грудня 1614 року, яка згадується у цьому ж документі. Висновок дослідника був беззастережно перейнятий українською музикознавицею Богданою Фільц у статті за 1982 рік під назвою «Музичні цехи на Україні (XVI-XIX ст.)» [16, с. 33, 39]. Однак, критичне вчитування у короткий текст цього документа змушує засумніватися у такому припущенні. Перша причина для сумнівів, це неможливість звіритися з оригіналом тексту документа 1614 року, адже пізніші посилання на нього могли мати довільний характер. Друга – того року Янушем Острозьким було засновано костел [8, с. 90-91], але навряд чи у фундаційному документі йшлося про цехи, адже це не властиво для подібних документів початку XVII століття. Загалом, документи про музичні професійні об'єднання у формі братств та цехів на українських землях масово виникають у XVII та XVIII століттях. Наприклад, подібний документ, про підпорядкування міських музикантів

різних конфесій кафедральному костелу у Перемишлі відомий від 1702 року за підписом новопризначеного біскупа Павла Дубравського [18, с. 135-137; 12, с. 46-47]. У Гетьманщині перший відомий нам документ про заснування музичного цеху у Батурині було видано 1652 року гетьманом Богданом Хмельницьким [7, с. 275]. А найдавніший на українських теренах документ, що фіксує й регламентує діяльність міських професійних музикантів, датується 1634 роком і походить зі Львова та є підтвердженням привілею 1580 року. У ньому чи не найголовнішою тезою були професійні зобов'язання музикантів перед місцевим кафедральним костелом [23]. На Волині ж найдавніше повідомлення про музичний цех музикантів (скрипкарів) датується 1624 роком та стосується міста Острога [3, с. 290; 9, с. 18]. Наступні доступні нам свідчення з Волині походять вже аж з XVIII століття та стосуються музичного цеху міста Дубно, а саме у документах за 1726, 1734 та 1735 роки [6, с. 285]. Важливо підкреслити, що під час написання розвідки Федором Кодринським, на 1890 рік музичний цех у Степані ще продовжував існувати, принаймні на рівні звичаїв та традицій [8, с. 88-89].

Зрештою, нещодавно нами був виявлений документ про підтвердження прав цеху ткачів та музикантів містечка Степань 1780 року [4] (див. Додаток 1), що і стало основною підставою для нашого дослідження. Цей документ написаний на аркуші паперу розміром *in folio*. У тексті документу зазначено, що він затверджений печаткою та підписом, однак їх фактична відсутність та особливості написання тексту вказують нам на те, що це копія. Папір має філіграні: коронований орел з літерою R на грудях, що тримає в лапах меч та скіпетр, а також ініціали TTS під геральдичною короною. Для прикладу, документи з литовських архівосховищ на папері з такими філігранями датуються 1774 та 1776 роками [19, с. 178; 20, с. 53]. На підставі відомостей про філіграні цілком доречно вважати, що цю копію було зроблено у час чи невдовзі після створення оригіналу документа.

Текст вказує на особу, він імені якої було видано документ, – це Станіслав Іжегож Ворцель, син Станіслава Ворцеля, галицького каштеляна у 1774-1776 роках [22, с. 46, 406]. Останній 1776 року набув у власність місто Степань та ряд сіл від коронного крайчого

Юзефа Потоцького. По смерті Станіслава у 1778 році його сини успадковують маєтності. Зокрема, за поділом 12 липня 1779 року Станіславу Гжегожу дістається Степань та 23 села [21, с. 1]. Також відомо, що 1780 року новий власник від короля Станіслава Августа отримав для містечка привілей на проведення двох щорічних ярмарків [24, с. 327]. Досліджуваний нами документ виданий також 1780 року, що закономірно вкладається в канву активної господарчої діяльності Станіслава Гжегожа, розпочатої у новонабутих маєтках.

За змістом більша частина тексту документа присвячена ткачам (як первинній та більш давній цеховій спільноті) і лише невелика частина стосується безпосередньо музикантів. Наведемо цей уривок: *«Do Tegoz Cechu Tkackiego co tylko bydz moze Skrzypkow u roznego Instrumentu muzykow Przyłączano, aby tym prędzey Chwale Bozey, a Swemu dosyć obligowi Czynili. W Czasie zas Jarmarkow albo Targow, Jesli by z ktorego miasta, albo wsi Stepanskiey lub Cudzey, przyszedł Skrzypek Jakowy, albo Jnny Brat muzyka, tedy nie wprzod grać ma w mieście, poki Braci Cechowey się nie opowi, y Groszy Dwanascie do Skrzyzki nie Zaplaci, pod utratą Swego Instrumentu»*. (До того цеху ткачів долучено яких-лише можуть бути скрипалів («скрипків») та музиканти різноманітного інструменту, щоб вони тим, по-перше, для хвали Божої, а також для власного [пожитку] згідно зобов'язань вчиняли. Під час ярмарків або торгів, якби з якогось міста, або села Степанського [ключа] або чужого [села], прийшов якийсь скрипаль («скрипка»), або інший брат-музикант, тоді доти [він] не зможе грати у місті, допоки братії цеховій не оповість та не заплатить дванадцять (12) грошів до скриньки, під загрозою втрати свого [музичного] інструменту).

Тепер спробуємо детально витлумачити представлений фрагмент, зокрема в контексті української історичної музикології. Перше, на чому хочемо наголосити, – музиканти долучалися до цеху ткачів. З цього випливає, що музиканти не мали власного цеху, тобто не мали окремих установчих чи дозвільних документів. Звісно, цей факт не означає, що до кінця XVIII століття у Степані зовсім не було музикантів. Адже, як ми показуємо в одному з досліджень, ще у XVI та на початку XVII століть волинські музиканти не були організовані у ремісничі об'єднання, хоча і визначалися в актовій документації окремо, за професійною ознакою [1, с. 6-8].

Друге, на що звертаємо увагу, – фах місцевих музикантів. У документі спеціально означені лише скрипалі або, як їх оригінально називали, – «скрипки» (Skrzypki). Інших конкретних музичних спеціалізацій у документі не зазначено, проте декларовано можливість вступу до цеху музикантів «різного інструменту», тобто інших, характерних для того часу, спеціалізацій. Ми достеменно не знаємо, на яких музичних інструментах грали скрипалі, очевидно, що це був якийсь струнний або група різних струнних інструментів (хордофони). Зрештою, цілком вірогідно, що ця назва відповідає сучасному значенню слова скрипалі – гравці на скрипках. Загалом таке поняття «скрипки» є характерним та часто вживаним у актових джерелах з музичною тематикою, які походять з Волині. Зокрема, найдавніший документ, де згадуються «скрипки», датується 1565 роком [1, с. 6]. А в Острозі на 1624 рік вже існував цех скрипалів [3, с. 290; 9, с. 18].

Третє – це означення професійних обов'язків музикантів Степані. Під впливом досвіду дослідження документів про інші професійні музичні об'єднання з українських теренів, ми схилиємося до думки, що слова «для хвали Божої» слід розуміти, як гру музикантів для потреб костелу, наприклад під час літургійної служби, релігійних процесій, святкових богослужінь тощо. Окрім цього, ці слова можна трактувати і за допомогою аналогічних документів з теренів Гетьманщини, де зазначалося, що єдиний давній суспільний обов'язок музикантів полягав у зібранні спільних коштів та речей на потреби церкви, зокрема свічок. Більше того, зафіксовані випадки, коли музикантів навмисно «приписували» до певної церкви, аби поліпшити її матеріальне становище. Великий корпус документів з теренів Гетьманщини дає підстави вважати, що до часу формування музичних цехів музиканти утворювали професійні спільноти у формі братств, які функціонували при церквах.

Четверте – документ дає «підказку» про деякі обставини заробітку музикантів, а саме під час ярмарків та торгів. Зауважимо, що, напевно, не випадково у документі згадані ярмарки, адже, нагадаємо, що у 1780 році, саме у рік з'яви документа про права цеху ткачів та музикантів, Станіслав Гжегож Ворцель отримав від короля привілей на проведення двох щорічних ярмарків у Степані.

Окрім цього, можна сміливо припустити, що під час ярмарків та торгів репертуар музикантів мав світський, розважальний характер.

П'ята теза окреслює унормування виробничих взаємин із іншими музикантами, які не були членами степанської ремісничої корпорації. Мова про прийшлих музикантів з інших міст або сіл, зокрема й населених пунктів, що входили до Степанського ключа. Припис не забороняв працювати під час ярмарків та торгів не цеховим музикантам, проте зобов'язував їх сплатити до «братської скриньки» фіксовану суму дванадцять (12) грошів. В інакшому випадку у таких музикантів могли відібрати їхні музичні інструменти. Ще один нюанс, який містить цей фрагмент – визначення прийшлих музикантів, як, зрештою, і місцевих, в якості «скрипків». Таким чином, виникає підстава припустити, що скрипалі були найпоширенішою або й найпопулярнішою музичною спеціалізацією того часу на цих теренах.

З огляду на те, що музиканти долучалися до цеху ткачів, розглянемо також й ті приписи щодо ткацького цеху, які могли б стосуватися і музикантів. Перше, це певні обов'язки перед римо-католицьким костелом та церквою «грецької релігії» (тобто православною чи греко-католицькою). Окремо зазначимо, що можливість релігійних відправ для представників, як католицької, так і православної конфесій, а також зобов'язання для всіх цеховиків брати у них участь, спостерігається у XVIII столітті й в інших місечках Правобережної України, зокрема у Меджибожі та Сатанові [15, с. 66-78]. Отже, ткацький цех щороку повинен був давати костелу чотири (4) фунти воску. Прикметно, що тут відсутні приписи про сплату костелу грошей, як це було вказано у вже згаданому квиті степанського ксьондза за 1835 рік, з посиланням, начебто, на фундацію 1614 року. Це свідчить про певну динаміку змін форм та способів підтримки костелу у Степані з боку ремісників. Далі у документі зазначено, що на Великдень, Зелені Свята, Боже Тіло та інші релігійні свята члени цеху зобов'язувалися прибути до костелу з власними свічками. Окрім цього, члени цеху повинні були брати участь і в релігійних процесіях церкви «грецької релігії». На нашу думку, далеко не всі приписи в «артикулах», які регулювали внутрішнє життя ткацького цеху, стосувалися музикантів. Припускаємо, що вони

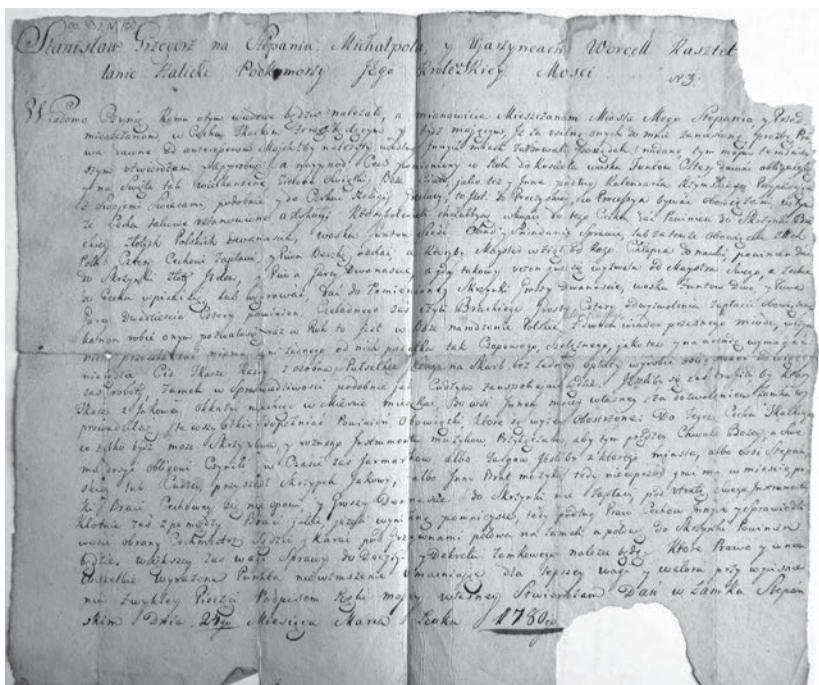
брали повноцінну участь у сплатах до цехової каси та частуванні лише при вступі до цеху. Також обов'язковою для музикантів була участь у приготуванні на католицьке чи православне Різдво «кануну» – ритуального напою з прісного меду, який не підлягав оподаткуванню. Традиція спільного святкування дожила до кінця XIX століття. На завершення: музиканти нарівні з ткачами, при незначних конфліктних ситуаціях, підлягали присуду цехмістра, а у складніших справах – замковому суду.

Характер функціонування корпорації музикантів у Степані виявляє близьку спорідненість із іншим українським професійним музичним об'єднанням, зокрема у містечку Літки Остерської сотні Київського полку Гетьманщини. Як і у Степані, музиканти з Літок долучилися до спільної професійної організації – братства об'єданого цеху ковалів, бондарів та римарів: *«представивъ 1765 года учиненную жителями Лѣтковскими Мельниками, Плотниками, Пильщиками и Музыкантами самопроизвольную подписку, которую они жители Лѣтковскіе мельники, плотники, пильщики и музыканты вписались въ оное цеху ковальского, бондарского и рымарского братство»* [5, с. 215]. Примітно, що все це відбувалося в обидвох цехах приблизно в один і той самий час. У Літках музиканти самочинно вступили до спільного цеху у 1765 році, а у 1770 році це право було узаконено. Натомість у Степані 1780 року були підтверджені права, які давалися попередніми власниками Степані. Підсумовуючи, можна зробити висновок, що не маючи достатніх можливостей для формування власного цеху, музиканти невеликих міст та сіл могли долучатися до цехів інших професій і, таким чином, набувати право на нову корпоративну форму існування.

Висновки. У нашій розвідці показано шлях формування музичного цеху Степані – через долучення музикантів до цеху ткачів. Швидше за все, це відбулося після 1614 року. В свою чергу у 1780 році цей факт був вже доконаним, адже у документі йдеться про підтвердження прав ремісників, наданих попередніми власниками містечка. Припускаємо, що приєднання музикантів Степані до корпорації відбулося наприкінці XVII – на початку XVIII століття, принаймні, не пізніше середини XVIII століття. Відтак, пошук та віднайдення нових джерел можуть допомогти у вирішенні цього питання. «Приписання» ткачів до костелу та

долучення музикантів, перш за все, засвідчує турботу й опіку власників Степані над добробутом костелу. Зокрема, на користь цього свідчать вказані повинності воском та обов'язковість участі у релігійних святах. Додатково у нашій роботі висвітлено принципи врегулювання діяльності музикантів, які не були членами корпорації, а також з'ясовано, як і де музиканти заробляли. Зрештою, представлена розвідка дозволяє нам не лише залучити нове джерело в царину української історичної музикології та досліджень українських професійних корпорацій ранньомодерної доби, але й довідатися про механізми виникнення музичного цеху у невеликому містечку Правобережної України.

Додаток 1.

1780 р., 24 березня. Степань. Підтвердження Станіславом Гжегожем Ворцелем давніх прав цеху ткачів та музикантів м. Степань

/Арк. 1/ Stanisław Grzegorz na Stepaniu, Michałpolu, y Ujarzyncach Worcell Kasztellanic Halicki Podkomorzy Jego Krolewskiey Mosci

Wiadomo Czynie Komu o tym wiedziec będzie należało, a mianowicie Mieszczanom Miasta Mego Stepańia, y Przed mieszczanom w Cechu Tkackim teraz będącym y bydz mającym, Jz za usilną onych do mnie zanesioną prozbą Prawa dawnie od antecessorow Mojch, by nalezyty według Jnnych miast zachowali porządek: nadano, tym mojm teraznieyszym utwierdzam y approbuję. A nayprzod Cech pomieniony w Rok do Kosciola wosku Funtow Cztery dawać obliquie się y na Święta tak wielkanocne, Zielone Świętki, Boze Ciało, Jako też y Jnne podług Kalendarza Rzymskiego Prypadające z Swojemi Swiecami, podobnie y do Cerkwi Religij Greckiey, to Jest do Preczyskiey¹, w Processya bywać obowiązani. W tym ze Cechu takowe ustanowione artykuły: Ktorykolwiek chciał by się wkupić do tego Cechu, dać Powinien do Skrzynki Brackiey Złotych Polskich Dwanascie, wosku funtow Sześć, Obrad y Sniadanie Sprawić, lub za ten ze Obowiązek Złtch Polsch Cztery Cechowi Zapłacić, y Piwa Beczkę oddać. A Ktory by Mayster wziął od Kogo Chłopca do nauki, powinien dać do Skrzynki Złoty Jeden, y Piwa Garcy Dwanascie. A gdy takowy uczen Juz się wyzwala od Maystra Swego, a zechce do Cechu wpisać się, lub wędrować, dać do Pomienioney Skrzynki Groszy Dwanascie, wosku Funtow Dwa, y Piwa Garcy Dwadziescia Cztery powinien, Czeladnego zaś czyli Brackiego Groszy Cztery od wyzwolenia Zapłacić Obowiązany. Kanon robić onym pozwala się raz w Rok to Jest w Boze narodzenie Polskie *albo Ruskie*² z dwoch wiader przasnego miodu, w czym nic[...]³ przeszkadzać nie ma, ni zadnego od nich podatku tak Czopowego, Szeląznego, Jako też y na arendę wymagać nie będzie. Ci z Tkacze Kazdy z osobna po Pulsełku Jednym⁴ na Skarb bez zadney opłaty wyrobić obligowany od więcey zaś roboty. Zamek w Sprawiedliwosci podobnie Jak Cudzym Zauspokając będzie. Jezeliby się zaś trafiło, by

¹Слова, виділені курсивом, вписано над рядком чорнилом іншого відтінку.

²Слово, втрачене із-за дірки на папері.

³Слово правлене.

Ktory Tkacz z Jakowey okkazyi nie chcąc w Miescie mieszkać, do wsi Jnney moiey własney za dozwoleciem Zamku wyprowadził się, te wszystkie dopełniać Powinięń Obowiązki, ktore są wyżej Obostrzone. Do Tegoz Cechu Tkackiego co tylko bydz moze Skrzypkow y roznego Instrumentu muzykow Przyłączano, aby tym prędzey Chwale Bozey, a Swemu dosyć obligowi Czynili. W Czasie zas Jarmarkow albo Targow, Jesli by z ktorego miasta, albo wsi Stepanskiey lub Cudzey, przyszedł Skrzypek Jakowy, albo Jnny Brat muzyka, tedy nie wprzod grać ma w miescie, poki Braci Cechowey się nie opowi, y Groszy Dwanascie do Skrzyнки nie Zapłaci, pod utratą Swego Instrumentu. Kłotnie zaś z pomiędzy Braci Jakie, Jezeli wynikną pomnieysze, tedy podług Praw Cechow Jnnych y Sprawiedliwosci obrany Cechmistrz Sądzić y Karać pod Grzywnami połowa na Zamek, a połowę do Skrzyнки Powinien Będzie. Większey zas wagi Sprawy do Decyzyi y Dekretu Zamkowego nalezec będą. Ktore Prawo y w nim Wszelkie wyrazone Punkta niewzruszenie umacniając dla lepszey wagi y waloru przy wycisnieniu Zwykley Pieczęci Podpisem Ręki moiey własney Stwierdzam. Dań w Zamku Stepańskim Dnia 24go Miesiąca Marca Roku 1780go.

/Арк. 1 зв./ Praw od antecessorow Miasta Mego Stepania Tkaczom y Muzykantom nadanych aprobata 24 Marc 1780⁴.

Зберігається: Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, ф. 332, оп. 1, № 100.

Джерела та література

1. Безпалько В., Кузьмінський І. Музичне повсякдення Волині (середина XVI – початок XVII століть) // Текст і образ: актуальні проблеми історії мистецтва. – 2019. – 1 (7). – С. 5-32.

2. Довбищенко М., Кузьмінський І. Нові документи з історії театрального та музичного мистецтва Волині (кінець XVI – початок XVII століть) // Мистецтвознавчі записки. – 2018. – 33. – С. 209-215.

3. Заяць А. Острог у XVI – першій половині XVII ст. (економічний розвиток)// Острозька академія XVI–XVII століття. Енциклопедія. – Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2011. – С. 287-292.

4. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, ф. 332, оп. 1, № 100.

5. Клименко П. Матеріали до історії цехів м. Літок на Чернігівщині // Записки історико-філологічного відділу. Кн. XVIII. – К., 1928. – С. 211-223.

6. Клименко Ф. Изъ истории финансового строя города Дубно. (Конец XVII – начало XVIII в. в.) // Студенческий историко-этнографический кружок при университете св. Владимира. – К., 1914. – С. 275-299.

⁴Напис на звороті зроблено на сегменті аркушу, складеного удванадцятєро.

7. Крип'якевич І. (упорядник). Документи Богдана Хмельницького. 1648-1657. – К.: Вид. АН УРСР, 1961. – 740 с.
8. Кудринский Ф. Цеховые братства въ местечке Степани // Киевская старина. – 1890. – XXX. – С. 88-104.
9. Кузьмінський І. Князівські музичні капели та музичні професійні об'єднання у містах острозької ординації у ранньомодерний час // Київське музикознавство. – 2017. – 55. – С. 10-22.
10. Кузьмінський І. Музична практика у релігійних та освітніх центрах Острога у Ранньомодерний час // Часопис Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського. – 2017. – 3 (36). – С. 64-71.
11. Кузьмінський І. Музичні капели волинських воевод та маршалків у Ранньомодерний час // Мистецтвознавчі записки. – 2017. – 32. – С. 286-293.
12. Кузьмінський І. Музична культура Перемишльської та Сяноцької земель у XVI – першій XVII століть // Український історичний збірник. – 2018. – 20. – С. 42-52.
13. Кузьмінський І. Музична культура у релігійних та освітніх центрах Луцька у Ранньомодерний час // Міжнародний вісник: культурологія, філологія, музикознавство. – 2017. – 2 (9). – С. 126-133.
14. Кузьмінський І. Партесний спів у Луцькому Хрестовоздвиженському братстві // Луцьке Хрестовоздвиженське братство – інституційний розвиток та місце в суспільному русі України та Білорусі. – 2017. – С. 73-84.
15. Сецинский Е. Материалы для истории цехов в Подолии [Оттиск с Трудов Подольского церковного историко-археологического общества. – Каменец-Подольск, 1904. – Вып. 10]. – 78 с.
16. Фільц Б. Музичні цехи на Україні (XVI-XIX ст.) // Українське музикознавство. – 1982. – 17. – С. 33-45.
17. Цалай-Якименко О., Ясиновський Ю. Музичне мистецтво давнього Острога // Острозька давнина. – 1995. – 1. – С. 74-89.
18. Chaniecki Zbigniew. Organizacje zawodowe muzyków na ziemiach polskich do końca XVIII wieku. – Kraków: Polskie Wydawnictwo Muzyczne, 1980. – 155 s.
19. Laucevičius Edmund. Popierius Lietuvoje XV-XVIII a. T. 1. – Vilnius: Leidykla «Mintis», 1967. – 284 p.
20. Laucevičius Edmund. Popierius Lietuvoje XV-XVIII a. T. 2. Atlasas. – Vilnius: Leidykla «Mintis», 1967. – 577 p.
21. Limanowski Bolesław. Stanisław Worcell. Życiorys. – Kraków, 1910. – 417 s.
22. Przyboś Kazimierz. Urzędnicy województwa ruskiego XIV-XVIII wieku: Ziemie halicka, lwowska, przemyska, sanocka. Spisy. – Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1987. – 415 s.
23. Skoczek Józef. Cech muzyczny lwowski w XVI i XVII wieku // Kwartalnik Muzyczny: organ Stowarzyszenia Miłośników Dawnej Muzyki poświęcony teorii, historii i etnografii muzyki. – 1929. – II. – S. 182-184.
24. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. Tom XI (Sochaczew – Szlubowska Wola). – Warszawa, 1890. – 960 s.